

ТАРЖИМОНЛАРНИ ТАЙЁРЛАШДА МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТНИ РОЛИ

Илхомжон Мадаминович ТЎХТАСИНОВ
Филология фанлари номзоди, доцент
Самарқанд давлат чет тиллар институти ректори

Аннотация

Мазкур маъруза таржимонларни тайёрлашда маданиятлараро мулоқотни роли ҳақида бўлиб, маданиятлараро мулоқот тушунчасини тадқиқ қилишга бағишланган. Маданиятлараро мулоқот тушунчаси, асосан, унинг ўзга миллат адабиётига кириб борган бадий ёдгорлик халқларнинг ўзаро муносабатини, уларнинг ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорлигини мустаҳкамлаш билан бирга мазкур адабиётни шакл, жанр ва услуб жиҳатлари ҳамда лисоний ва транслитерацияларни, таржима жараёнидаги аҳамияти мақолада кенг очиб берилган.

Abstract

The report is dedicated to the role of crosscultural communication in training translators and it includes the research of the concept of crosscultural communication. The report widely investigates the importance of linguistic, transliteration, genre and methods of literature belonging to other nations and the crosscultural communication concept serves to strengthen the friendly relations among various nations during the translation process.

Аннотация

Доклад посвящен роли межкультурной коммуникации в подготовке переводчиков и включает исследование понятия межкультурной коммуникации. В докладе широко рассматривается важность лингвистических знаний, транслитерации, жанров и методов литературоведения, принадлежащих другим нациям, и концепции межкультурной коммуникации.

Калит сўзлар: таржима, маданиятлараро мулоқот, таржима назарияси, лисоний эквивалентлик, транслитерация, адекватлик, тил, аслият тили, таржима тили, маданият.

Keywords: translation, connection among cultures, the theory of translation, linguistic equivalency, transliteration, adequacy, language, the source language, the target language, culture.

Ключевые слова: перевод, связи между культурами, теории перевода, лингвистическая эквивалентность, транслитерация, адекватность, язык, исходный язык, культура.

Ижтимоий ҳаёт тез суръатлар билан ривожланиб борар экан, у ижодкор олдига янги-янги муаммоларни, жумладан, ижтимоий-сиёсий ҳодисаларни бадий акс эттириш вазифасини кўяди.

Ижтимоий ҳаёт ва маданиятнинг бундай ўзаро алоқадорлиги, шубҳасиз, турли маданиятларнинг бир-бирини бойитиши учун имкон яратади. Бу борада бадий таржиманинг улуши бекиёсдир.

Маданиятлараро мулоқот жараёнини юзага келтирадиган воситалардан бири таржимачилик фаолияти ҳисобланадики, у туфайли ўзга миллат адабиётига кириб борган бадий ёдгорлик халқларнинг ўзаро муносабатини, уларнинг ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорлигини мутаҳкамлаш билан бирга мазкур адабиётни шакл, жанр ва услуб жиҳатларидан ранг–баранглаштиради, у мансуб бўлган тил луғат таркибини такомиллаштириб, унинг ифода имкониятини кенгайтиради¹.

Биз қуйидаги бадий ижод таркибида маданиятлараро мулоқот кўриниши сифатида намоён бўладиган таржима ҳақида қисқача фикр юритамиз.

Миллий хусусиятли лисоний воситалар сирасига одамлар исмлари ҳам кирадики, уларнинг қайси миллатга мансублиги талаффуздан кўзга ташланиб туради. Бундай номлар бир тилдан иккинчи тилга асосан транслитерация усулида талқин этилади. Транслитерация аслият мансуб бўлган халққа оид миллий хусусиятли номнинг таржима тили соҳибларига хос хусусиятли номлар билан алмаштириб қўйилиши хавфини бартараф этади². Чунончи, ҳар бир номнинг қайси халққа мансублигини унинг талаффуздан билиниб туради. Бир хил негизга эга бўлган «Николай» ва «Микола» каби исмларнинг биринчиси рус халқига, иккинчиси украинларга мансублигини талаффуздан англаб олиш қийин эмас. Ўзбеклар маданиятида «Карим» тарзида учрайдиган номни туркманлар ва қрим татарлари ўз тил хусусиятидан келиб чиқиб «Керим» шаклида талаффуз этадилар. Ўзбекча «Абдулла» қозон татарлари лафзида «Ғабдулла»дир. Таржима жараёнида келтирилган номларнинг бирини иккинчиси билан алмаштириб қўйиш китобхон тасаввурини чалғитгани ҳолда, бир халқ вакилини ўзга халқ фарзанди сифатида тасвирланишига олиб келади. Масалага шу нуқтаи назардан ёндашилганда, Тошкент кўчаларидан бирига берилган номнинг «Абдулла Тўқаев» тарзида ёзилиши мақсадга мувофиқ бўлмаган эди, чунки тилга олинган татар шоири Абдулла эмас, балки Ғабдулла Тўқаевдир. Инглизча номлар ҳақида гап кетадиган бўлса, таржимада улар ҳам асосан транслитерация ҳам транскрипция усуллари воситасида талқин этиладики, натижада уларни эшитган ёки ўқиган китобхон кўз олдида дарҳол инглиз халқи вакили намоён бўлади. Инглизча «John» ни русчага «Иван», «Nicholas» ни «Николай». «Michael» ни «Михаил» тарзида талқин этиш эса инглиз халқига мансуб кишиларни рус халқи вакиллари билан алмаштиришга олиб

¹ Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Т.: Фан, 2005. – 113 б.

² Латышев Л.К. Перевод: Теория, практика и методика преподавания Текст.: учебник для студентов перевод, факультетов высших учеб. заведений / Л.К. Латышев А.Л. Семенов. М. : Издательский центр «Академия», 2005.- 192 с.

келган бўлар эди. Шунинг учун ҳам Чарльз Диккенснинг «Nicholas Nickleby» романи номи рус ва ўзбек тилларига транслитерация йўли билан «Николас Никлби» тарзида адекват талқин этилган. Бинобарин, Питер Абрахамснинг «Қабрдаги гулчамбар» асари персонажи номи бўлмиш «Michael» нинг таржимада транскрипция йўли билан «Майкл» (бу ерда транслитерация усулидан фойдаланиш асар персонажи номини руслаштириб (Михаил) қўйишга олиб келган бўларди) тарзида берилиши ҳам айтиш мумкин.

Баъзан аслият тилида мавжуд бўлган айрим харфларнинг таржима тилида мавжуд бўлмаслиги ёки аслият тили харфларининг таржима тилида ўзгача талаффуз этилиши ҳам мумкинки, бу ҳол транслитерация йўли билан талқин этилган номнинг талаффузда аслиятдаги номдан кескин фарқ қилиб қолишига олиб келиши мумкин³. Шу туфайли тажрибали санъаткорлар кишилар номларини ҳамма вақт ҳам кўр-кўрона транслитерация қилавермасдан, уларнинг таржима тилида ўқилиш, талаффуз қилиниш жиҳатларига ҳам эътибор берадиларки, натижада транслитерация билан транскрипция ўзаро қоришиб кетади.

Бадий ижод вакиллари баъзан ўз персонажларини шундай номлар билан атадиларки, бу номлар ўша персонажлари хусусиятини ўзида мужассамлаштиргани сабабли улар « гапирувчи номлар» деб аталади. Бундай муайян услубий мақсадни ифода этадиган номларни талқин этиш масаласи амалий жиҳатдан ҳам, назарий жиҳатдан ҳам ҳалигача дуруст ҳал этилган эмас. Чунончи, турли тилларга қилинган таржималарда Ойбекнинг «Қутлуғ қон» романи персонажи номи Тантибойвачча ҳам, А. Қахҳорнинг «Тобутдан товуш» комедияси қаҳрамони Заргаров ҳам С. Айнийнинг «Судхўрнинг ўлими» қиссаси қаҳрамони номи Қориншқамба ҳам Н.В. Гоголнинг «Ревизор» ва «Ўлик жонлар» асарлари персонажлари номлари Хлестаков, Держиморда ва Собакевичлар ҳам, Шекспирнинг «Отелло» фожеаси қаҳрамони Фортенбрас ҳам шахсларни аташдан ташқари яна уларнинг хулқ-атворини, ҳислат-хусусиятини, лаёқатини тасвирлашдек қўшимча вазифаларни ҳам ифода этадиларки, асарлар таржималарида мазкур номларнинг доим транслитерация усулида талқин этилиши муаллифлар истаганининг рўёбга чиқишига йўл қўймаган.

Қўшимча вазифали номларни таржима амалиётининг у ёки бу усули ёрдамида талқин этиш лозим, деб ҳукм чиқариб бўлмайди. Бу масала, бизнинг назаримизда, нутқий вазият талабидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилиши лозим.

Умуминсоний хусусиятга эга бўлиб, турли халқлар маданиятида турлича талаффуз этиладиган пайғамбару малоикалар, азиз – авлиёлар, жину

³ Саломов Ф. Таржима назарияси асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1983. – 232 б

ажиналар, девлар каби диний–тарихий ва афсонавий шахслар ва ғайритабиий кучлар номларини таржимада талқин этиш ҳам амалий жиҳатдан муҳим аҳамият касб этади. Гап шундаки, у ёки бу диний–тарихий ва афсонавий шахс ёки ғайритабиий куч номи ҳар хил халқлар вакиллари лафзида турлича талаффуз қилинади. Таржимон олдида аслиятда учраган бундай номни таржима тилида қабул қилинган мувофиқ варианты билан алмаштириш лозимми ёки одатдаги номлар сингари уни транслитерация ёки транскрипция усулида талқин этиш маъқулми, деган савол кўндаланг бўлиб турадики, бу саволга тўғри жавобни таржима амалиётини ўзи беради. Масалан, насронийлар пайғамбари номини инглизлар “Jesus” [dʒi:zəs], руслар «Иисус», ўзбеклар «Исо», яҳудийлар пайғамбари номини инглизлар “Moses” [mouzic], руслар «Моисей», ўзбеклар «Мусо» тарзида талаффуз этадиларки, бу номлар бадиий нутқ таркибида учраганда, таржима амалиётининг транслитерация ёки траскрипция усулига мурожаат қилмасдан, уларнинг мазкур тилларда қабул қилинган анъанавий шаклларидадан фойдаланиш китобхон кўз олдида бирор юртдоши ёки миллатдошини эмас, балки назарда тутилган диний – тарихий ёки афсонавий шахсни жонлантиради.

Марк Твеннинг «Жанна д’Арк» романида “Michael” сўзи учраб экан, матний ҳолат мазкур бирликнинг асар персонажи номи эмаслигини, гап малоика «Макоил» ҳақида бораётганини равшанлаштирадики, бу ҳол рус ва ўзбек таржимонларининг мазкур сўзни транскрипция воситасида «Майкл» тарзида эмас, балки ўз тилларида мавжуд бўлган анъанавий шаклларида (Михаил, Макоил) талқин этишларига имкон яратади:

It was the voice of St. Michael-JA,151 //, 337// У малоика Макоилнинг овози эди-ЖА, 331.

Ҳудди шундай ҳолат В.Ажаевнинг «Моквадан узоқда» романи персонажи лафзида қўлланилган «Соломон» сўзи талқинида ҳам кузатилади. Мазкур сўз бирор кишининг эмас, балки пайғамбар номи эканлиги сабабли таржимон одамлар номини таржимада бериш тамойилига амал қилмасдан, мазкур номнинг ўз тилида мавжуд бўлган шаклидан (Сулаймон) фойдаланган:

Соломоново решение.-согласился Либерман. - Мой котелок этого не сварил ДМ. 501 // Сулаймон адолати, - деб Либерман ҳам қўшилди. Қаллам шу ерга келганда хомлик қилиб қолди –МУ. 585.

Аслиятда тилга олинган айрим пайғамбару азиз – авлиёлар номларини, агар бундай диний – тарихий шахслар таржима тили соҳиблари маданиятида, эътиқодида, бинобарин, лафзида ҳам учрамаса, юқоридаги мисолларда фойдаланилган усулда талқин қилиб бўлмайди. Траслитерация усули эса муаллиф назарда тутган мақсадни китобхонга етказиб беришга ожизлик

килади. Масалага муаллиф тилга олган номни айнан ўзини эмас, балки шу ном орқали у айтмоқчи бўлган фикрни таржимада тиклаш зарурлиги ижодий таржиманинг асосий вазифаси эканлиги нуқтаи назаридан ёндашиладиган бўлса, ўзбек санъаткорининг қуйидаги мисол таржимасида аслиятда авлиё номи сифатида зикр этилган “Nicholas” ва унинг русча эквиваленти «Николай» (эътиқод умумнасонийдир) ни вазифавий уйғун ифода яратиш йўлидан бориб, тасвирий усулда талқин этиши айтиш мумкин бўлган:

There; and Saint Nicholas be the speed! – TGV, 188 //, Мана қара. Авлиёлар мадакор бўлсин! – ВИЙ, 136.

Исми «Илья» бўлган рус кишисига ўзбеклар шу тарзда мурожаат қилсалар, бу сўз Н.А. Некрасовнинг «Русияда Ким яхши яшайди» асарида пайғамбар номи сифатида қўлланилганда, у ўзбек тили анъанасига мувофиқ «Илёс» шаклида адекват талқин этилган:

Илья – пророк – КРЖХ, 122// Илёс Пайғамбар – РКЯЯ, 86. Аммо пайғамбару азиз – авлиёлар номларининг таржимада берилиши масаласи В. Шекспирнинг «Отелло» фожеасидан келтирилган мисолда ўзининг тўғри ечимини топмаган. Диний китобларда тилга олинадиган диний – тарихий шахс Юнус пайғамбар номи турли эътиқод соҳиблари лафзида ўзига хос тарзда талаффуз этилади. Мазкур номни инглизлар “Janus”, руслар «Янус» дейдилар. Талаффуздаги бундай тафовут баъзан муаллиф мақсадини пардалаб, таржима мушкулотини келтириб чиқаради. Дарҳақиқат, қуйидаги мусулмон оламида «Юнус» номи билан маълум ва машҳур диний – тарихий шахсни лисоний анъанага мос тарзда аталмаганлиги таржиманинг табиий жарангдорлигини вужудга келтира олмаган:

By Janus, I think no – Oth, 15 // Йўқ, Януснинг ҳурматига қасам ичайки, бу келганлар улар эмас, тамом бошқаси От, 187.

Диний ривоятлардан маълумки, Одамато ва Момоҳаво ўғли Қобил ўз укаси Ҳобилни қатл қилади (бу ер юзидаги биринчи одамқушлик эди), натижада унинг номи жинояткор, кушанда тимсоли сифатида жаҳоннинг жуда кўп тиллари луғат таркибидан ўрин олади. Бу ном Ҳамлет (В. Шекспир) нутқида инглиз тилида қабул қилинган шаклида (Cain) қўлланилган ва русчага ҳам шу тилда учрайдиган шаклида (Каин) талқин этилган экан, ўзбек таржимони ҳам ўз масъулиятига ижодий ёндашади (Қобил).

Тили луғат таркиби учун бегона бўлган лисоний воситалар кўпинча баён этилган фикр ҳақида тўғри тасаввур яратишга ожизлик қилгани ҳолда, таржима тили маданиятига ҳам путур етказди. Бундай пайтларда муаммо таржима амалиётининг бошқа қатор усуллари, жумладан икки тил лисоний воситаларининг вазифавий уйғунлигини қайта яратиш орқали амалга оширилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Саломов Ғ. Таржима назарияси асослари. – Т.: Ўқитувчи, 1983. – 232 б.
2. Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. – Т.: Фан, 2005. – 352 б.
3. Латышев Л.К. Перевод: Теория, практика и методика преподавания Текст.: учебник для студентов перевод, факультетов высших учеб. заведений / Л.К. Латышев А.Л. Семенов. – М. : Издательский центр «Академия», 2005.- 192 с.
4. Дониёров Р. Бадиий таржимада миллий хусусиятларни акс эттириш масаласига доир. Ўзбек тили ва адабиёти масалалари. 1962. №3-5.